

ATLANTIS
PAVEL ŠVANDA

PAVEL ŠVANDA

**O INTELEKTUÁLOVI,
KTERÝ
SE NECÍTÍ DOBŘE**

BRNO / 2012

© *Pavel Švanda, 2012*

ISBN 978-80-7108-339-9

CO BUDE PSÁNO

74 ■ Trvalým rysem našeho veřejného života je polemika s totalitou, především s komunistickým režimem, ale i s nacistickou okupací jako s duchovními, ne-li politickými aktualitami. Nemáme dost čerstvých starostí? Opravdu žijeme s pocitem, že na nás opět číhá kolektivistická diktatura?

Náš vztah k minulosti, kterou si opakovaně voláme za svědkyni, je však vyběravý. S komunismem polemizujeme vesměs odkazy na brutální zkušenosti pronásledovaných jedinců i skupin obyvatelstva. Hlavně si připomínáme násilí, popravy, deportace, příběhy dlouholetých politických vězňů a odbojářů. Za dvacet let se dokonce vyvinula určitá stylistická schémata, jež fungují víceméně samostatně a téměř automaticky. Skoro už dokážeme předem odhadnout, které filmové záběry se objeví na obrazovce při výročích těch a oněch osobností a událostí. Mediální polemika s totalitními režimy, založená na citových apelech, uspokojuje zejména pamětníky. Ti pocítují zadostiučinění, že jejich zlým zážitkům v minulosti se dostává dodatečného ocenění a zhodnocení a tím konečně i veřejného uznání; jistěže „pět minut“ mediální slávy nevyváží léta vězení, poničené životy blízkých.

Ale mladé obcenstvo je ve složitější psychické situaci. Exaltovaným podáním jednotlivých událostí, jež se odehrály v (pro ně) dávné minulosti, bývají žáci, studenti a mladší lidé vůbec od kritiky totality spíše odpuzováni. Odchovanci narcistní „kultury slasti“ nepocítují při

probírání pochmurných historek žádný zvláštní přínos, ledaže (podobně jako při mediální evokaci holokaustu a jiných nacistických zločinů) vnímají sebe samé jako symboly Dobra, pokud jejich pubertálně rozjitřenou mentalitu naopak nepřitahuje kritizované Zlo. Někteří citliví zastánci „kultury dotčenosti“ dokonce prohlašují, že se cítí duševně poškozováni evokováním historických zvěrstev, například drastickými filmovými záběry z koncentráků, z bojiště. Jiní se těší z levně získané morální, ale i rozumové převahy nad dědky a pradědky, kteří to očividně měli v hlavách poněkud pomotáno.

Hlubší rozbor komunistického způsobu myšlení je poměrně vzácný. Ucelenou kritiku nepěstujeme, protože bychom museli analyzovat patriotický kolektivismus jako zjevný předstupeň totalitního usměrňování vědomí, svědomí i těl. ■ 75

Kořeny našeho vztahu k marxismu sahají až k optimismu radikálních osvícenců a k bojovné nacionalistické kultuře, pramenící z nálad kolem roku 1848. Česká totalita je dosud otevřenou otázkou, k níž se vracíme spíše nutkavě než soustavně. Přednost tedy mají jednotlivá dramatická fakta, jež historici a publicisté těžší z minulosti.

Nelze se divit: český liberální demokrat v podstatě dosud sdílí představy, naděje a averze „osmačtyřicátníků“. Vlastně nemá ani důvod a ani možnost radikálně se distancovat od kořenů, z nichž marxismus a posléze leninismus vyrostly.

Mnozí z nás tedy dodnes smýšlejí v podstatě marxisticky, aniž o tom ví. Týká se to všech, kteří považují v osobním životě i v provozu státu za podstatnou ekonomiku, tedy „materiální základnu“ a „výrobní vztahy“. Kulturu života a „lidské vztahy“ vnímají tito primitivní marxisté-leninisté jako něco druhotného, tedy jako „ideovou nadstavbu“, automatický odraz „základny“, a tudíž méně závažnou část společenské reality, do níž snad ani nestojí za to příliš investovat. Takto marxisticky uvědomělí jsou někteří předáci veřejné scény i lidé údajně prostí.

Možná je to právě podvědomá psychická, ba duchovní závislost na (v podstatě velmi buržoazních) schématech dialektického materialismu, co si vynahrazujeme efektními ohrazeními vůči policejním praktikám minulého režimu.

---

76 ■ Kromě myšlenkových reziduí, zanechaných desetiletími marx-leninského školení, působí mezi námi i docela čerství, prorocky patetiční kritici kapitalismu. Ve jménu chudých a ponížených horlí proti totalitě peněz. Mávají rozvírajícími se nůžkami. A skoro všichni tito hlasatelé údajně nutných změn („nového světového řádu“, „přímé demokracie“, „nové demokracie“) opět vzývají vidinu silného státu. Ekonomická iniciativa, podle představ občas probleskujících levicovou publicistikou, by měla být odejmuta kapitálu volně se pohybujícímu v tržním prostředí a měla by být svěřena úřadům. Byrokrat vybavený rozhodujícími pravomocemi by neměl regulovat jen příjmy prostřednictvím daní, ale především výdaje. Nejen výrobní, ale zejména investiční prostředky by měl spravedlivě spravovat státní aparát, tentokrát — na rozdíl od marx-leninské minulosti — asi prodchnutý také ekologickou úzkostí.

Nezmeškejme unikátní historickou příležitost. Můžeme si zas jednou na vlastní oči povšimnout nejen pilné výmluvnosti a sebevědomí profétů nového radikálního kolektivismu. Je vidět, že se necítí příliš zavázáni požadavkům, jež běžně klade zdravý rozum: oni opět nepřemýšlejí o tom, co bude potom. Opakuje se tedy před našima očima historie intelektuální elity komunistického hnutí, jež pěstovala rozvětvenou a hlučnou kritiku kapitalistické ekonomiky, avšak nikdy nezpracovala respektovatelnou teorii politiky a ekonomie komunismu.

Podle kritiků kapitalistické současnosti rozkvete po tajemném zlomu, po nastolení „spravedlivého zřízení“, automatická všenáprava. Po odebrání kapitálu ze soukromých rukou se prostě věci budou ubírat správným směrem.

Avšak právě v časové pasti mezi revolučním zvratem a bájnou budoucností, na niž už nikdy nedojde, se nacházela a nacházejí ložiska tragických absurdit. Právě o nich vyprávějí leccos zajímavého pamětníci kolektivistického způsobu života v minulosti, pokud je současná média opravdu pustí ke slovu.

Stabilní je důvěra levice v co možná silný a důsledně centralizovaný stát. Jde o „josefínské“ spoléhání na sílu a počestnost státní byrokracie. Zde ovšem leží „bludný kořen“. Mocný státní úředník může být sám o sobě bytost spravedlivá a oddaná dobrému zákonu. Nicméně dva, tři úředníci už vytvářejí zájmovou skupinu, která s jinými seskupeními soutěží o vlastní potřeby. Nejde však jen o to, že sociálně stabilizovaná byrokracie má své vlastní preference, z nichž některé mohou vyvolávat nejen korupční tlaky, ale i autoritářské efekty. Byrokrat hlavně ví, že se neprosadí bez účinné pomoci represivních orgánů. Od tohoto kamene úrazu se také v minulosti odvinula tragédie radikálně nacionalistických a socialistických hnutí.

■
77

Vezmeme například pod tlakem finanční krize peníze z rukou podezřelých bankéřů? Svěříme-li však dohled nad finančními trhy úředníkům vybaveným širokými pravomocemi, vlastně doufáme, že naše peněženky nejlépe zabezpečí policajt. Jistěže on se docela rád postará... postupně, pomaličku, krok za krokem... Nakonec si půjdeš na policejní okrsek pro povolení vyzvednout si vlastní peníze na koupi auta, z ekologických důvodů ovšem.

Přes mediální polemiky s komunismem a nacismem sdílíme, i když ne všichni, totalitářský ideál co nejučinnější výkonné moci. Nebo nás tyto vidiny minulosti aspoň pokoušejí.

Je tedy naše dosavadní, často spíše sentimentální než pronikavá pře s totalitarismem vskutku neúčinná? Jsme odsouzeni k propagandistickému omílání minulosti, ale

třebas i k její repetici pod erbem sociálního státu s lidskou tváří?

Jádro některých problémů však možná leží ještě o kousek hlouběji v našem vědomí: část evropské inteligence dává najevo prorocké vzrušení kolektivistického rázu i z jiných důvodů než kvůli sociální a ekologické citlivosti. Humanisticky založený kritik veřejného života dnes často trpí pocitem, že není dostatečně brán na vědomí, že je mu upíráno pole reálné působnosti. Neboť před očima se mu rozpadl a dále rozpadá jednotný veřejný prostor, který mu původně poskytoval kvalitní jeviště pro uplatnění.

78 ■ Došlo k proměně společenské optiky i akustiky. Intelektuální impulsy společnost již nepřijímá tak vnímavě jako v 19. a ještě v první polovině 20. století. Ve východní Evropě přežíval vliv nezávislých kritických iniciativ v pololegální nebo ilegální podobě i v druhé polovině minulého století, ovšem za cenu politického nátlaku a policejních represí. Někteří intelektuálové, zejména ti, kteří tvořili dissent, vzpomínají s jistou nostalgií: „*Kde jsou ty časy, kdy se o nás zajímala státní moc, policajti nás brali vážně, sledovali nás, zavírali a podávali o nás obsáhlá hlášení!*“

Myšlenkové impulsy se ve veřejném životě výrazně uplatňovaly ještě na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století. Dramatické proměny politické scény vytvářely dobré podmínky pro vystoupení výrazných, nikoliv technologicky, nýbrž především humanitně orientovaných individualit. V nejistotách převratného dění byla česká veřejnost velmi zvědavá na to, co k problematice dne a o budoucích vyhlídkách řekne ta či ona osobnost.

Vnímání intelektuálních impulsů jistě nebylo jednotné. Lišilo se podle názorů a zájmů diváků a posluchačů. Ale zraky všech se upínaly k pomyslnému jevišti v průčelí uceleného hlediště. Tak se mohlo stát, že v čele české společnosti se ocitl humanitní intelektuál Václav Havel, ač v roce 1990 vlastně nedisponoval vyčíslitelnou politickou podporou.

Bezprostředně po roce 1989 nepochybně ještě existoval společný český prostor veřejného mínění. Ten se však od té doby skoro rozpadl. Nebo se pouze funkčně rozčlenil? Odpověď na tu otázku zřejmě záleží na perspektivě pozorovatele.

Rozlehlý, veřejně přístupný halový interiér s centrálním jevištěm a jediným mikrofonem na pódiu se rozhodně změnil, diferencoval se v málo přehlednou soustavu menších sálů, salonků a pokojů, v nichž se scházejí spřízněné skupiny a houfy. Do většiny těchto izolovaných apartmá tedy málokdy dolehne jednotné poselství historické hodiny. Což není vina těch, kdo se ucházejí o všeobecnou pozornost. Není to ale ani vina těch, kdo naslouchají spíše podrobnějším speciálním programům, utvářeným na míru jednotlivým kulturním, sociálním, etnickým, geografickým, zájmovým skupinkám a grupám, než zobecňujícím prorockým vizím. Zdá se však, že se v příliš složitém komunikačním prostoru vytrácí obecný pojem Člověka, alespoň v té podobě, již vytvořilo osvícenství.

Tradičně založený humanista (například pamětník iniciativ šedesátých let minulého století) má silný dojem, že ze složitého a konkurencí zahlceného světa zmizely naděje na změny k lepšímu. Chybí mu vize. Rozhořčuje se tedy. Vstává ze židle a chce být vyslyšen. Sbírá podpisy. Svolávají se protestní shromáždění. Touží se po „občanské společnosti“. Řečníci halasí, samozřejmě nejraději z balkonů. V tu chvíli jsou opravdu živě aplaudováni. Zítra už nebudeme vědět, co říkali.

Svobodně se vyvíjející realita jaksi předbíhá spekulativní i propagandistické iniciativy a rychle je vytěsňuje do minulosti. Některým prorokům lepšího příštího se o to silněji nabízí pokušení osvíceného úředníka, který by aspoň na chvíli vynutil *silentium*, uctivé zmlknutí příliš rozmanité a možná mravně závadné konkurence. Za psacím stolem muže s copem se ovšem opět rýsuje temná silueta uniformy s pendrekem, bez něhož je *pan Franc ze zámku* v podstatě bezmocný.

Nevracíme se mentálně ani politicky zpět k totalitě, naopak jsme strhávání proudem času a technologických novinek do čím dál obtížněji představitelné a neregulovatelné budoucnosti. Přesto, anebo právě proto jsme opětovně vydáváni některým pokušením minulosti. Humanitní intelektuál se instinktivně ohlíží do časů, kdy lidskému mínění nevládl rozmanitý trh informací, zájmů a tenzí, nýbrž jednotný národní a vlastně postátněný prostor veřejného mínění, nejlépe ošetřovaný ministerstvem školství a osvěty. Zde probíhaly debaty těšící se obecnému uznání. Děly se ovšem také tvrdé konkurenční střety. Zápolilo se o vliv, a tedy o moc nad lidským vědomím. Občas o akutním stavu pravdy rozhodovaly ty osobnosti, osoby a figury, jež se právě procpaly k rozhodujícímu stolu v módní kavárně. Snad proto nám svět, je-
muž říkáme „tenkrát“, připadá přehlednější než dnešek, natož zítřek.

Ale rekonstruovat minulost už není možné, a to nejen kvůli technicky diferencovanému mediálnímu trhu; s ním by si nakonec policajt asi dovedl poradit, jak jsme ostatně v minulém století viděli. Příčiny nepřehledného rozčlenění až rozkladu jednotného kulturního prostoru nejsou jen technické.

Podstatou tradičního kulturního provozu v jednotném prostoru, za nímž se mnozí humanitní intelektuálové ohlížejí s nostalgií, byla idea hierarchického charakteru národní kultury. Základ pyramidy — podle této představivosti — zaručovala údajně spontánní lidová tvorba minulosti i přítomnosti. Střední vrstvu tvořili pilní vzdělanci a šířitelé osvěty, vesměs státní zaměstnanci. Ve vyšších patrech svébytné národní architektury bydleli umělci a vědci celonárodního významu. V jasně osvětlené centrální kopuli, která očividně napodobovala chrámový prostor, bylo pak instalováno reprezentativní seskupení Goethů a Šaldů rozličného formátu a trvanlivosti. V ideálním

případě mohl být na hrot národní pyramidy intronizován řekněme prezident–filozof.

Teoretická idyla národní kultury byla v praxi oživována tvrdými vnitrogeneračními i mezigeneračními zápasy o finanční prostředky a politický vliv. Proto hierarchicky koncipovaný veřejný prostor nepodléhal skleróze, aspoň do té doby, než se oblíbeného kulturního vzorce, za nějž vdčíme osvícencům, zmocnili ve 20. století funkcionáři totalitních režimů, aby jej použili k vlastním účelům.

I když se dnes někteří ohlížejí do minulosti se steskem, po oslabení, až rozpadu kolektivních „velkých příběhů“ se nelze vrátit do společného, hierarchicky (tedy „hodnotově“) koncipovaného veřejného prostoru. Pyramida hodnot se nám rozplynula před očima. I význačné tvůrčí autority dneška jsou vesměs součástí tvrdě kooperativního, průmyslového provozu. Prestižní souboje osobností byly vytěsňeny vlivovými agenturami, jak dokazují nejen politické předvolební kampaně, ale i efektní obchodní tažení uměleckého průmyslu. Celostátní propagandistické invaze ministerstev osvěty a informací byly vytlačeny reklamními reji finančně silných formací.

Kdo chce rekonstruovat iluzi fungujícího jednotného veřejného prostoru, uchyluje se proto k problémům zděděným po minulosti, především po nacistické a komunistické totalitě. Pohodlně a rádi se shodujeme na ušlechtilých pravdách, jež pak pro poučení mládeže zpětně aplikujeme na tragické osudy méně mazaných předků. Těšíme se tak ještě chvíli ze všeobecné shody. Na historický horizont možno dosud promítat jasně konturované siluety hrdinů i zloduchů, což ve složité současnosti lze jen s obtížemi a s prchavými výsledky.

Při polemice s totalitní minulostí se nám zdá, že ještě jednu dominují obecně sdílené myšlenky. Ve skutečnosti jsou sociálním pojivem, kromě osobních zkušeností, spíše módní politickokorektní konvence. Občas se hlásí o slovo naděje v obnovu jednotného veřejného prostoru právě pod erbem „občanské společnosti“. To je ovšem

dost nejasný fenomén, který se, jak se zdá, vynořuje nad obzor jen za akutní politické krize. V pokojnějších údobích se nám „občanská společnost“, tedy střední část mytické národní pyramidy, jaksi rozplývá mezi prsty.

Hojivým lékem na tragické zkušenosti nejsou sjednocující propagační kampaně na téma, jak správně chápat minulost. Vhodnější je pečlivá analýza myšlenkových kořenů evropského i českého totalitarismu. Ještě lepší by byla obecně sdílená a živá důvěra v horizontálně i vertikálně členitou přítomnost a budoucnost.

---

82 Nyní píšeme na pomníky zhruba toto:

Zde bylo tehdy a tehdy nacisty popraveno tolik a tolik Čechů. Případně komunisty pozavíráno...

Anebo nověji: Zde bylo Čechy zabito tolik a tolik Němců.

S minulostí však budeme vyrovnáni, až budeme psát: Na tomto místě bylo tehdy a tehdy krutým způsobem a v podstatě zbytečně usmrceno či mučeno tolik a tolik lidí.

236 ■ Prvotní varianty esejů *Pomyšlení na moře*, *Zmítání se v zamítání*, *Činné orgány* (pod titulem *Naše spravedlnost*), *Národ o sobě*, *Proč se tak rozčilujete?*, *Akustika svobodné společnosti*, *Člověk v přírodě, nebo mezi živly* a *O bytostné kráse* zazněly v Českém rozhlasu na stanicích Vltava a Brno.

Náčrt *Důstojného rozloučení se vším všudy* byl otištěn v *Listech* (6/2008). *Náš popsany svět* byl publikován v *Hostu* (4/2009). V *Revue Politika* byl otištěn text *Činné orgány* (původně *Naše spravedlnost*, 2/2008), v *Proglasu* *Člověk v přírodě, nebo mezi živly* (5/2008).

Ke Kontextům patří *Co bude psáno* (původně *Prostor polemiky s komunismem*, 1/2010), *Já, lid této země* (4/2009), *Meditace o intelektuálovi, který se necítí nejlíp* (2/2010), *Žízeň po spravedlnosti jako úděl i kýč* (3/2009), *O bytostné kráse* (4/2011).

Portrét *Postmoderna U.*, povídka *Jak ty Cejlu, tak Cejl tobě* a eseje *Odvážme psa*, *Jak být roven aspoň sám sobě* jsou zde otištěny poprvé. Náčrt eseje *Banalita, všednost a svátek* byl publikován ve *Sborníku prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 54* (Brno 2007). Knižní podoba všech textů je rozšířená a autor doufá, že i prohloubená.

V knize autor cituje z těchto děl:

- s. 36 Paul Valéry, *Literární rozmanitosti*, Praha 1990, s. 90.
- s. 44 Albert Camus, *Cizinec, Pád*, Praha 1966, s. 121.
- s. 131, 132 Isaiah Berlin, *Čtyři eseje o svobodě*, Praha 1999, s. 279, 273.
- s. 155 Michel Foucault, *Myšlení vnějšku*, Praha 2003, s. 124.
- s. 198 Mircea Eliade, *Posvátné a profánní*, Praha 2006, s. 76.

s. 199 Rémi Brague, *O Bohu u křesťanů a o jednom nebo dvou dalších*, Brno 2011, s. 124.

s. 217, 220 Henry Kissinger, *Obnovení světového řádu*, Praha 2009, s. 21, 183.

Na s. 232, v úvaze o vojenské připravenosti Československé republiky na podzim roku 1938, se autor vztahuje k textu Jana Tesaře, *Mnichovský komplex*, Praha 2000.

P. Š.

OBSAH

Důstojné rozloučení se vším všudy	5
Pomyšlení na moře	9
Postmoderna U.	15
Jak ty Cejlu, tak Cejl tobě	25
Náš popsaný svět	31
Zmítání se v zamítání	37
Činné orgány	44
Národ o sobě	56
Co bude psáno	74
Já, lid této země	83
Meditace o intelektuálovi, který se necítí nejlíp	102
Proč se tak rozčilujete?	115
Žízeň po spravedlnosti jako úděl i kýč	125
Akustika svobodné společnosti	139
Člověk v přírodě, nebo mezi živly	147
O bytostné kráse	158
Odvažme psa	166
Jak být roven aspoň sám sobě	180
Banalita, všednost a svátek	194
Poznámka autora	236

ATLANTIS

PAVEL ŠVANDA / O INTELEKTUÁLOVI, KTERÝ SE NECÍTÍ DOBŘE

Obálka, vazba a grafická úprava Boris Mysliveček

Vydalo nakladatelství Atlantis v Brně roku 2012

jako svou 317. publikaci

Sazbu písmem Times

připravil Vladimír Ludva

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

v Havlíčkově Brodě, Husova 1881

Počet stran 240

Tematická skupina 13

Vydání tohoto souboru první

Knihy objednejte u svého knihkupce

nebo na adrese

ATLANTIS, spol. s r. o.

PS 374

602 00 Brno

e-mail: atlantis-brno@volny.cz

www.atlantis-brno.cz